

A FEJEZET TANULMÁNYAI ELÉ

TUDOMÁNYTERÜLETEK HATÁRAIN

FODOR JÁNOS

ELTE BTK KITI, egyetemi adjunktus

2017-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen (ELTE) saját központot¹ kapott a digitális bölcsészet. Az ELTE Bölcsészettudományi Kar *Digitális Bölcsészet Központ* működése talán első ízben a *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság* konferencián vált szélesebb körben ismertté. Ennek egyik oka formális: a Központnak a Könyvtár- és Információtudományi Intézet (KITI) ad helyet fizikai és szervezeti értelemben is. Másrészt, a könyvtártudomány és a digitális bölcsészet kapcsolata hagyományosan szoros: míg a könyvtárban és könyvtártudományi képzésben évtizedek óta természetes a számítógépes ismeretek oktatása, a HTML, CSS vagy az integrált munkafolyamat-kezelő rendszerek használata és az adatbázis-építés, más bölcsészeti területeken a digitális technológiák használata esetlegesnek, marginálisnak tűnt az ELTE Bölcsészettudományi Karán (ELTE BTK) is. Hosszú évek teltek el abban a tudatban, hogy a *Horváth Irán* professzor vezette, úttörő, ám jó ideje inaktív (és formálisan is megszűnt) Bölcsészinformatikai Önálló Program képviselte (elsősorban filológiai, textológiai megközelítéssel) a szervezett digitális bölcsészeti kutatást Karunkon. Közben azonban a nyelvészek, régészek, történészek, művészettörténészek is haladtak a korral, s alkalmaztak innovatív megoldásokat, építettek saját adatbázisokat, fejlesztettek izgalmas projekteket, s igyekeztek lépést tartani a saját látókörükbe eső technológiai fejlődéssel. A könyvtártudományi képzés tehát, bár nem nevezi magát digitális bölcsészetnek – hagyományosan informatika-közei, bölcsészkarai képzésként –, adekvát, stabil bázisává vált a szerteágazó bölcsészettudományi kutatások összefogására hivatott Központ működésének. A *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság* előző, 2015-ös konferenciáján *Gyűjteményi digitalizálási szekció*² szervezett, 2017-ben pedig már *Digitális bölcsészeti szekció* néven jelentkezett, s több olyan könyvtártudományi szempontból érdekes témával járult a konferencia panorámájához, amelyeket az ELTE Digitális Bölcsészet Központja választott és hívott meg.

Adatbázis az 1989-előtti ellenzéki kultúráról

Máris jelentős tudományos hírnévre szert tett projekt³ a COURAGE adatbázis, melyet a konferencián *Micsik András* (MTA SZTAKI, csoportvezető) és *Scheibner Tamás* (MTA BTK Történettudományi Intézet, tudományos kutató) mutatott be. Prezentációjukban

a COURAGE nemzetközi történeti kutatás digitális vetületét elemezték. A COURAGE projekt az ellenzékiiség kultúráját tárja fel a volt szocialista országokban az Európai Bizottság Horizont 2020 programjának támogatásával. A kultúra 1989 előtt sem csupán szocialista realizmust vagy lapos propagandát jelentett a kelet-európaiak számára. Bár szűkített keretek közt, de virágzott egy másik, alternatív szféra, amely a legkülönbélebb mozgalmakat és műfajokat ölelte fel. A kulturális ellenzékiiség gazdag hagyományának emlékeit számos – csak szétszórta fellelhető – dokumentum és műalkotás őrzi. E gazdag kulturális örökség felfedezését a témába vágó köz- és magángyűjtemények számbavételével és virtuális hálózatba kapcsolásával kezdték el. Nemzetközi online adatbázist (digitális regisztert) építenek, amelybe különféle léptékű és státuszú, a kulturális ellenállás történetével és formáival kapcsolatos köz- és magángyűjtemények kerülnek be.

Mindent a magyar filozófiáról

Az ELTE BTK Digitális Bölcsészeti Központ első saját projektjévé vált a Filozófiai Intézet tervének támogatása. *Smrz Ádám* projektmunkatárs a Magyar Filozófiai Tudástárral kapcsolatos terveket mutatta be a már elvégzett munkálatok fényében. A Tudástár egyrészt egy repozitórium alkotja, amely a magyar filozófia története szempontjából releváns tartalmakat (szövegeket, hang- és videofelvételeket) tárol majd, s melynek egyes elemei máris hozzáférhetők és folyamatosan bővülnek. A Tudástár másik fő komponense egy hiánypótló adatbázis, amely a repozitóriumba került szövegek közötti eligazodást teszi lehetővé. A projekt célja a magyar filozófiatörténeti kánon körvonalainak megrajzolása, valamint az ebben foglalt tartalmaknak az európai és az egyetemes filozófiatörténetben való pozícionálása.

A Digitális Bölcsészeti Központ egyik fontos lehetősége, hogy a Kar különböző intézeteinek, s az általuk képviselt tudományterületeknek használható, követhető mintát adjon a történelem, a felhalmozott tudás feldolgozására, hiszen a kutatóknak a jövőben egyre nagyobb figyelmet kell szentelniük a hasonló, nyilvánosan elérhetővé tett tartalmaknak. Ahogy a magyar filozófiatörténet-írás jövője szempontjából meghatározó lehet a készülő Magyar Filozófiai Tudástár, úgy a bölcsészet valamennyi területe váratlanul jelentős tömegű és értékű információval járulhat hozzá a magyar tudománytörténet feltárásához, mélyebb rétegeinek kutathatóvá tételéhez.

Három kezdeményezés a digitális bölcsészet műhelyéből

Bármilyen irányban haladunk egy interdiszciplináris tudományterület kutatásait követve, előbb-utóbb olyan területekre jutunk, amelyek magas szintű lokális (az adott szaktudományban érvényes) ismereteket igényelnek, miközben továbbra is érzékelhető az összekötő kapocs, a digitális bölcsészeti mozzanat. Részben nehezíti, részben otthonossá teszi a digitális bölcsészeti kutatások nyomán követését ez az interdiszciplinaritás, de a terület

dinamikáját, interoperabilitását, vonzó innovativitását is ez adja. A bölcsészek – s a könyvtárosok – számára legismertebb területekről, a szöveggel foglalkozó digitális bölcsészeti kutatások három különböző vetületéről kaphattunk ízelítőt a szekció előadássorozatában.

*A Literary Exploration Machine (LEM) stilometriai alkalmazást*⁴ Halász Dávid (ELTE BTK Digitális Bölcsészeti Központ, projekt munkatárs) mutatta be. Szövegekkel foglalkozó kutatások során az elemzések utáni következtetések levonására a szükséges időnél is többet vehetnek igénybe a megelőző munkálatok: a szövegekben található apróbb és egyszerű adatok összegyűjtése, amelyek segítenek a következtetések kialakításában. Az algoritmizálás, a számítógépes technológia elviekben lehetővé teszi, hogy ezeket a feladatokat automatikusan hajtsa végre egy szolgáltatás, csupán pár kattintás után. A gyakorlatban sajnos, még nincsen olyan alkalmazás, amely megfelelően ki tudná elégíteni az erre irányuló igényeket, még ha az ezt célzó törekvések folyamatosak is. Ennek oka vagy az, hogy használatához alapszintű programozás szükséges, s nincsen grafikus felhasználói felülete, vagy az, hogy funkcióinak tárháza minimális, így a legtöbb potenciális felhasználó vagy nem érti, vagy az igényeit nem elégíti ki. Az előadó által bemutatott, az ELTE BTK Digitális Bölcsészeti Központja által integrált applikáció a felhasználói igényeket komolyan veszi, és folyamatosan bővülő, felhasználóbarát webes felületével szándékozik azoknak megfelelni.

Kozák Dániel (ELTE BTK Latin Tanszék, egyetemi adjunktus) a klasszika-filológiában alkalmazott digitális adatforrások felhasználásával kapcsolatos kutatási eredményeit osztotta meg a konferencia résztvevőivel. *Digitális szövegtörzsek mint az intertextuális értelmezés eszközei* című előadásában elmondta, hogy a klasszika-filológusok számára már az 1990-es évek elejétől kezdve széles körben rendelkezésre állnak olyan adatbázisok, melyek az antik irodalmi szövegek túlnyomó többségét egységes felületen teszik elérhetővé és kereshetővé. Azon túl, hogy több adat, gyorsabb összegyűjtésére van mód, ezek az eszközök mélyrehatóbban is alakíthatják a filológia kérdésfeltevéseit, módszereit és mindennapos praxisait. A klasszika-filológia mindeddig meglepően csekély mértékben reflektált ezekre a változásokra. Az előadó bemutatta a jelenleg elérhető digitális korpuszokat, mint az intertextuális értelmezés eszközeit, s felvázolt néhány lehetőséget arra, milyen digitális klasszika-filológiai projekteket indíthatna az ELTE BTK Latin Tanszéke a Digitális Bölcsészeti Központtal együttműködve.

Az irodalomtudomány digitalizálásának hagyományosan legfontosabb virtuális megtestesülései a digitális szöveg lehetőségeit kihasználó, tudományos igényű digitalizált szövegek, szövegkiadások. Ezen a területen a magyar tudományosságnak – részben Horváth Iván professzor munkásságának is köszönhetően – már története, hagyománya is van. *Elektronikus szövegkiadások katalógusa* címmel Maróthy Szilvia (ELTE BTK ITDI Magyar Barokk Doktori Program, doktorandusz) számolt be a könyvtartudományi szempontból is hiánypótló, számbavételt célzó kutatásáról. A tartalmilag és technikailag is összetettebb tudományos elektronikus kiadások (például a kritikai vagy a forráskiadások) csak ritkán kerülnek kapcsolatba a könyvtári rendszerekkel. Gyűjtésükkel, feldol-

gozásukkal a könyvtárak kevéssé foglalkoznak, így a katalógusokban is alig akadhatunk a nyomukra. A kiadások szolgáltatását készítőik saját feladatuknak tekintik, a könyvtár pedig távoli hozzáférésüként regisztrálja (ha regisztrálja) azokat. A nemzetközi, digitális filológiai közösség két olyan „katalógust” tart számon, amely a tudományos, elektronikus kiadásokat gyűjti: *Patrick Sable* inkább annotált bibliográfiának nevezhető gyűjtését és *Greta Franzini* készülő, részletesebb katalógusát, amely rögzített szempontrendszer alkalmaz ugyan, de használatban lévő metaadat szabványt nem. E két katalógus egyetlen magyar tételt tartalmaz, ez indokolja az előadó kutatását, melynek során jelenleg a magyar nyelvű, illetve vonatkozású kiadások katalógusán dolgozik az ELTE BTK Digitális Bölcsészeti Központtal együttműködésben. Az előadás során a tudományos elektronikus kiadás definícióit, s azok könyvtári metaadat szabványoknak megfelelő feldolgozását mutatta be Maróthy Szilvia.

Digitális bölcsészet a könyvtári szolgáltatásokra építve

A digitális bölcsészeti kutatások, az eredmények közreadása és kutathatóvá tétele a szakszerű, hosszú távon biztonságos gyűjteményi szolgáltatásokra épülhetnek. Ahogy a könyvtártudomány is sokat nyer a szerteágazó, egyedi tudományos kérdésekre válaszokat kereső digitális bölcsészeti kutatásokba kapcsolódva, úgy a digitális bölcsészet összefogása, hatékony támogatása sem képzelhető el biztos könyvtári alapok nélkül. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán rendezett konferencián értelemszerűen az Egyetemi Könyvtár és Levéltár munkatársai képviselték a könyvtári infrastruktúra elméleti és gyakorlati szempontjait.

Virág Gabriella (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Informatikai és Fejlesztési Osztály, EDIT központi adminisztrátor) *A hosszú távú megőrzés és hozzáférés biztosítása* címmel átfogó képet adott az Egyetemi Könyvtár és Levéltár szolgáltatásairól. Az ELTE Digitális Intézményi Tudástár (EDIT) intézményi repozitóriumként lehetőséget biztosít az egyetemen létrehozott dokumentumok archiválására és hozzáférhetővé tételére. Az EDIT biztosítja a digitális adatok és anyagok több szempontú nyilvántartását és visszakereshetőségét, s általa növelhető a tudományos eredmények nyilvánossága. A tudástár a nyílt hozzáférés (open access) eszméjére épül, ezzel összhangban a repozitóriumi elhelyezés a mindenkor szerzői jogi és kiadói elvárásoknak eleget téve történik. Az EDIT-ben elhelyezett dokumentumok egyedi Handle-azonosítót (úgynevezett Universal Resource Identifier – URI címet) kapnak, ezáltal a tartalmak állandó elérése biztosított. Az ELTE Egyetemi Könyvtár DOI (Digital Object Identifier) szolgáltatásával támogatja a kiadók, szerkesztőségek, munkáját, biztosítva az ELTE bármely szervezeti egysége által kiadott online közlemények (például folyóiratok) egyértelmű azonosítására szolgáló DOI-regisztráció lehetőségét.

Garamvölgyi László (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Informatikai és Fejlesztési Osztály, osztályvezető-helyettes) *Open Access folyóirat publikálása ingyenes eszközzel az*

Eötvös Loránd Tudományegyetemen a tudományos publikálás egységesített, korszerű formájának már Karunkon is elérhető, támogatott lehetőségeire hívta fel a figyelmet. A nyílt hozzáférés napjainkban kulcsfogalomként vált a tudományos publikálás területén. Megfelelő közzétételi eszköz alkalmazásával open access tartalmaink a nemzetközi keresőszolgáltatások látókörébe is bekerülnek, és publikációink rövid idő alatt a tudományos világ online vérkeringésének részévé válnak. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen az Egyetemi Könyvtár testtelleggel 2015 végén tette elérhetővé a nyílt forráskódú szoftverre épülő folyóirat-menedzsment rendszerét, amely kifejezetten az ilyen folyóiratok publikálását támogatja. Az eltelt idő alatt számos változáson átesett szoftver átlátható felülettel, rugalmas folyamatkezeléssel, automatikus DOI-azonosító kiosztással büszkélkedhet. Intézményünk minden egyetemi folyóirat-szerkesztőségnek javasolja a rendszer használatát, melyet jelenleg is több Bölcsészettudományi Karhoz köthető folyóirat alkalmaz.

Az ismertetett Open Journal System (OJS) folyóirat-publikációs rendszert használó új folyóiratok között megtalálhatjuk a – Maróthy Szilvia doktorandusz szerkesztette – *Digitális Bölcsészet* című lektorált folyóiratot is, amely a digitális bölcsészet tudományterületének első magyar nyelvű folyóirata, s melynek szerkesztői között a könyvtártudományi felsőoktatás képviselői is jelen vannak.

Könyvtártudomány és digitális bölcsészet

Digitális bölcsészet az Eötvös Loránd Tudományegyetemen címmel foglalta össze Palkó Gábor (Petőfi Irodalmi Múzeum, tudományos titkár), az ELTE Digitális Bölcsészet Központ társvezetője a Központ egységesítő és segítő törekvéseit. A digitális bölcsészet az egyik legdinamikusabban fejlődő interdiszciplína ma, és bizonyosan a leggyorsabban intézményesülő új terület a bölcsészettudomány területén. A világ szinte minden nagy egyeteme kínál digitális bölcsészeti képzést graduális vagy posztgraduális szinten, vagy egyéb formában. Ezzel párhuzamosan százas nagyságrendben jöttek létre olyan egyetemi vagy egyetemközi „központok”, amelyek kifejezetten a digitális bölcsészetre specializálódtak. Az ELTE Bölcsészettudományi Kara számára stratégiai fontosságú, hogy lépést tartson a globális trendekkel a jelen összefüggésben is, és hogy hagyományaihoz híven elsőként az országban stabilan működő központot hozzon létre a digitális bölcsészet fejlesztésére, oktatásának elősegítésére. A központ jelenlegi és tervezett működésében nem csak az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézetének működésére, de a hazai könyvtártudományi műhelyek, intézmények támogatására is épít.

A bölcsészettudomány „digitalizálása”, az egymással összefüggő ismereteket kompatibilis, korszerű eszközökkel kutató új tudósnemzedékek megjelenése és térnyerése egész tudományunk érdeke, s eredményeik hosszú távú megőrzésében éppen úgy érdekelt a könyvtáros szakma, mint új eljárásaik, elemzési és vizualizálási megoldásaik felhasználásában.

Jegyzetek

1. ELTE.DH - Digitális Bölcsészeti Központ – Eötvös Loránd Tudományegyetem [honlap] Forrás: <http://elte-dh.hu/hu> [2018. március 27.]
2. FODOR János: A tudományos digitalizálás példatára az egyetemi könyvtártudományi képzés tükrében. In: Kiszl Péter, Boda Gáborné Köntös Nelli (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok. 2016. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2017. 187–201. p.
3. SZÓTS Zoltán Oszkár: Párhuzamos ellenállások az ellenzékiesség kultúrája a szocializmus idején. = Újkor, 2016. szeptember 5. Forrás: <http://ujkor.hu/content/parhuzamos-ellenallasok-az-ellenzekiseg-kulturaja-a-szocializmus-idejen> [2018. március 27.]
4. PIASECKI, Maciej – WALKOWIAK, Tomasz: Literary exploration machine. A new tool for distant readers of Polish literature. = SemanticScholar, 2017. Forrás: <https://www.semanticscholar.org/paper/Literary-Exploration-Machine-%3A-A-New-Tool-for-of-Piasecki-Walkowiak/d65405b77d38a008eab5667eca8687d2b3d48007> [2018. március 27.]